

Elvis MALLORQUÍ: *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*, Barcelona, Fundació Noguera, 2011, 654 pàgines.

L'encertada publicació d'una tesi doctoral, meditada i ampliada, sempre constitueix una bona notícia. Sobretot si el treball i la reflexió consegüent han seguit les pautes canòniques del medievalisme, gènere i cas en vies d'extinció gràcies, una vegada més, a les prometedores virtualitats de la convergència europea en l'àmbit universitari. Ens trobem davant d'una investigació sòlida, documentada i hàbilment dirigida, que s'ha desenvolupat entre uns fons arxivístics encara poc explorats en altres geografies. Arxius diocesans, episcopals, catedralicis i notariais com a fonts d'informació bàsica, conjugats amb cartularis senyorials, serveixen per presentar-nos el medi rural, població i hàbitat en el període comprès entre el segle XIII i meitat de la centúria següent, encara que comprèn bona antelala i millor pròrroga en la cronologia precedent i posterior, sempre amb la intenció de presentar la parròquia com marc nodal de la societat medieval de la Catalunya Vella, especialment en els ardiaconats de Girona i la Selva.

La presentació dels documents i la seva anàlisi deriven obertament en una reflexió polièdrica, projectada sobre la història del paisatge i del poblament, sobre les relacions entre clergues i laics en el si de la comunitat local i sobre les rendes senyorials, conformant, el conjunt, un calidoscopi d'observació de la parròquia. Aquesta associació entre història de l'Església i del feudalisme, cenyit a l'exploració d'un espai concret, ha resultat especialment fructífera al ser assumida amb fonts molt heterogènies, molt riques i quasi desconegudes en altres regions, tal com assegura Lluís To en el pròleg de l'obra.

La parròquia és percebuda com a epicentre de la comunitat rural, com una circumscripció territorial sobre la qual es van recaptar les rendes agràries, a través dels delmes, les primícies i altres drets. Una particular forma d'organització del paisatge i dels seus habitants que remunta els seus orígens al segle IX, però que adquirí consistència i densitat en el segle XIII, per mitjà de l'aplicació dels canons del IV Concili Laterà (1215) a Catalunya –Concili de Lleida de 1229 i els successius sínodes diocesans–, que permeteren cohesionar entorn dels temples la comunitat de fidels i convertir la parròquia en la cèl·lula bàsica d'organització eclesiàstica. Eixa centralitat es mantingué incòlume a Girona durant tota l'edat mitjana, i cal esperar a la manifestació de certa vitalitat entre algunes universitats –poques, escassament desenvolupades i tardanes– perquè produeixi una modificació substancial d'un món rural imperible.

Aquest fenomen de «parroquialització» de les terres gironines s'emmarca com a particular faceta d'un procés general de l'Occident medieval, al costat de l'«incastellamento» estudiat per P. Toubert, o de l'«encellulement» de R. Fossier, fenòmens de gran impacte en la reorganització de la població i del paisatge des dels alhors de l'any mil. En tots els casos eixos particulars processos de feudalització es van manifestar amb la creixent pressió senyorial i amb la fixació espacial de la població. D'aquesta manera, la parròquia es consolidà com a eix de la comunitat camperola, com a àmbit d'exercici del poder senyorial, com a espai de relació dels fidels i de projecció de la vida religiosa, i com a districte de recaptació de les rendes agràries.

El llibre s'articula en tres parts bàsiques: la configuració de la xarxa parroquial i el seu impacte sobre el poblament; les formes de dominació senyorial; i les relacions dins la societat rural; emprant les actes de consagració d'esglésies, les constitucions de concilis provincials i sínodes diocesans, els registres de l'administració episcopal, les visites pastorals, els cartularis senyorials, els llibres notariais i les nodrides col·leccions de pergamins, que afecten a 406 parròquies i 33 esglésies sufragànies.

La transformació del paisatge carolingi precedent, basat en comtats i *villaes*, es produí gràcies a la formació d'una xarxa d'esglésies rurals sobre les quals va començar a imposar-se el pagament del delme a la fi del segle IX. La centralitat del temple sobre el poblament dispers de masos s'accentuà per l'administració dels sagraments, sobretot el baptisme, i amb la força centrípeta que suposà l'obligatorietat de les inhumacions en el cementeri annex.

Les actes episcopals de consagració d'esglésies contemplaren la dotació de rendes en forma de delmes i primícies i, amb això, s'assegurava la font de recursos necessària per a la construcció dels temples romànics, i inclús l'aparició de les sagreres o espais protegits a l'entorn de les esglésies, que es van erigir prompte com a pols d'atracció de cellers, centres d'acumulació dels excedents agraris obtinguts amb les rendes decimals, així com de residències i inclús fortaleses. La pau i treva va convertir estes sagreres en espais intocables, preservats de la latent inseguretat de l'època. En alguns casos el fenomen també va afavorir una certa concentració del poblament, en un procés lent i associat a l'exercici de les funcions parroquials (assemblea de veïns, distribució de càrregues, mercat setmanal, fira anual, cementeri, ferreria, etc.), però va quedar limitat a la quarta part de les parròquies, que en el millor dels casos aconseguiren tan sols trenta focs. Així, el territori quedà articulat amb el terme propi de cada temple ja a mitjan segle xi, de manera que al començament de la següent centúria existien el 75% de les parròquies reconegudes a mitjan segle xiv de Girona i la Selva.

Quasi des del principi els delmes quedaren en mans dels senyors, bé perquè els temples foren fundació pròpia i subjectes al seu patronatge, bé per apropiació indeguda, la qual cosa significà l'augment de la pressió senyorial. La Reforma Gregoriana es materialitzaria regionalment amb la recuperació nominal dels drets eclesiàstics sobre la presentació de clergues en les esglésies, detraient-les de les mans de laics, mentre que la recuperació de delmes va quedar limitada a un terç de les parròquies. Eixa considerable font d'ingressos permeté a nobles i cavallers augmentar el seu poder en els segles xii i xiii, construir cases fortes, escripturar drets i obligacions, vincular els pagesos dels masos per assegurar les rendes, i accentuar els seus poders jurisdiccionals. Les iniciatives episcopals només van trobar èxit quan aconseguiren sotmetre els laics amb drets sobre delmes, per mitjà d'una espècie d'homenatge i infeudació vassallàtica, la qual cosa permeté a l'Església recuperar el domini eminent, sobreposar-se als feudals i percebre les taxes de mutació del domini útil.

L'elevat nombre de senyors dins de cada parròquia es correspon amb el gradient de la societat medieval. Noblesa, senyors de castells, cavallers, ciutadans de Girona i inclús famílies hisendades de pagesos van cobrir el territori com una constel·lació de xicotets senyorius, superposant sobre la població multitud de drets que afectaven parcel·les, masos o inclús parròquies. Els dominis es trobaven molt fragmentats i necessitaven batlles locals per a administrar la recaptació de rendes en espècie o de censos, sobretot la *tasca*, que comprenia una desena part de la collita, calculada darrere del pagament del delme. La major part de la població de masos o villars tenia la consideració «d'homes propis» i estaven subjectes a censos o prestacions en terres dominicals. D'altra banda, els monopolis sobre espais incultes, mercat, notaria, etc., també significaven el control senyorial sobre l'economia rural, a través d'una innumerable i heterogènia punció econòmica, però l'extraordinària fragmentació dels senyorius, la seua multitud i el predominant poblament dispers va impedir l'articulació de dominis consistents.

La parròquia recaptava els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels. Aquestes últimes comprenien les antigues donacions pietoses derivades de la recepció de sagraments, benedicció de cases (salpàs), il·luminació de l'església o celebració d'aniversaris de difunts, les quals suposaren un continu gotejar d'ingressos per al clergat, petits però regulars. El delme constituï la part fonamental de les rendes, gravant bàsicament cereals i vi, susceptibles de magatzematge, però comprènent també el ramat, comerç i produccions artesanals, de manera que, per mitjà de la parròquia, les rendes decimals es recaptaven i es repartien percentualment entre els senyors. En canvi, les primícies sobre els fruits i el bestiar, inicialment també en mans de laics sota el dret de patronatge, acabarien constituint el suport bàsic del clergat parroquial, junt amb les oblacions.

L'exercici de la jurisdicció i la defensa militar correspongué als castells, que coexistien amb les parròquies, encara que els seus termes no estigueren definits en la regió fins a època tardana, donant lloc a una font de conflictes per tot arreu. La influència del castell

s'estenia sobre unes quantes parròquies, i provocà una superposició administrativa, també per a la recaptació dels drets reals, imposant obligacions de manteniment, de guàrdia o de serveis armats sobre la població. La seua tardana generalització en la regió aclareix l'etern dubte sobre la primacia o la major antiguitat del temple o del castell sobre el territori, la qual cosa es ratifica amb la voluntària presentació dels habitants en la documentació com a part d'una comunitat parroquial i no d'un districte castral. Sobreix també la capacitat del bisbe per mobilitzar els seus propis homes a través de «les comunies», i la perseverança d'una «justícia de la terra», de caràcter civil, en mans dels senyors directes.

Les relacions entre els clergues i els fidels queden atapeïdes per mitjà de la normativa vigent amb les constitucions diocesanes i per la inspecció de la vida quotidiana amb les actes de les visites pastorals. El lent però progressiu control eclesial sobre les fundacions laiques s'aconsegüí a la primeria del segle XIV, i altres aspectes com el repartiment de funcions entre el clergat parroquial, la seua procedència social, residència, formació, costums, rivalitats, diferències econòmiques i activitat privada, presenten un cúmul de facetes integradores respecte a la comunitat, on destaca un grup de famílies benestants, precisament les que nodrien de personal i un alt nivell de vida els rectorats parroquials. Mentre els grans senyors fundaren les seues pròpies capelles castrals –amb permís del bisbe– en almenys un terç dels castells dels segles XIII i XIV, els cavallers rivalitzaren dins de les parròquies, tant pel control dels delmes com per la ubicació de les seues cases fortes. D'altra banda, els ciutadans de Girona adquiriren presència de forma progressiva, perquè es feren amb el 40% de les alineacions del patrimoni regi en la segona meitat del segle XIV.

L'heterogeneïtat dels parroquians se sintetitza amb la diferenciació entre els pagesos dels masos i els denominats *homes joves* dels nuclis concentrats, ambdós amb senyor determinat i subjectes als mals usos i la remensa des de 1348. Malgrat això, les cartes dotals dels pagesos foren tres vegades superiors a les dels vilans, pel fet de posseir una explotació agrícola completa. Des de mitjan segle XII començaren a fer-se presents en major grau els homes lliures, protegits amb cartes de franquesa de senyors o del rei, sense les càrregues feudals. Respecte a la pobresa rural convé recordar dues dades: la pietosa almoïna de Girona va distribuir 2.500 pans diaris durant 1347-1348; i es calcula que un 15% de la població rural estava constituïda per pobres, malalts o vells que necessitaven assistència.

Crida l'atenció la labor catequètica desenvolupada pels clergues sobre la societat rural, vinculada al compliment sacramental, però també a la difusió dels enuncisats bàsics de la doctrina (manaments, articles de fe, pecats, oracions, obres de misericòrdia, etc.) i, encara més, l'extensió de l'eucaristia i de la confessió en època tan primerenca com és el període 1313-1329, tant com l'interès coetani per eradicar els matrimonis realitzats fora de l'Església i sense intervenció eclesial. De la mateixa manera, l'extensió de les excomunionis entre 1294 i 1340 contrasta amb els motius desencadenants: no assistir a la convocatòria d'armes del bisbe, l'endarreriment a donar compte dels drets senyorials, les agressions a clergues, l'incompliment dels codicils testamentàries o la mala administració de l'obreria de la parròquia.

En resum, l'obra demostra la idònia adaptació de la parròquia en la vertebració d'un món rural amb poblament dispers, on els excedents agraris es canalitzaren en forma de rendes mitjançant el delme, i en què una comunitat pagesa amb un ampli gradient de riquesa presentà els masos com a explotacions agrícoles susceptibles de generar rendes als senyors, complir amb les obligacions eclesials i inclús permetre un cert nivell de comoditat. El llibre traça i aclareix el procés de configuració d'una societat rural molt particular, perdurable gràcies als mínims efectes urbanitzadors en un marc geogràfic precís i singular, on el clergat tingué una presència importantíssima en el pla econòmic, jurisdiccional i pastoral. Una societat preservada, molt aferrada al temps lent, si la contrastem amb el dinamisme de geografies meridionals.